

A KLASSZIKUS FEJLESZTŐ ÁLLAM MEGKÖZELÍTÉS: EGY LETŰNT VILÁG NYOMÁBAN¹

RICZ JUDIT

Az állam gazdasági szerepvállalásáról szóló vita egészen korai időkig visszavezethető a közgazdaságtani elméletek történetében, de a jelen írás fókusza ennél sokkal szűkebb: az északkelet-ázsiai fejlesztő államokkal kapcsolatos szakirodalom rendszerezésére, strukturálására vállalkozunk, miközben felvázoljuk a klasszikus fejlesztő állam paradigmát, valamint összegezzük a bukásához vezető változásokat és okokat. Mindezzel célunk annak a nemzetközi szakirodalomban jelenlévő konszenzusnak a demonstrálása, hogy a fejlesztő állam modellje tér és idő függvényében működőképes volt, de a modell nem másolható, a megváltozott körülmények között (jelentős módosítások nélkül) más országokban nem alkalmazható.

BEVEZETÉS

Napjaink közgazdasági szakirodalmában éppúgy, mint egyes nemzetközi fejlesztési intézmények² elemzéseiben, ajánlásaiban újra reneszánszát éli a fejlesztő államokra való hivatkozás, mintegy a neoklasszikus elméleteken alapuló, mainstream, laissez-faire típusú gazdaságpolitikák és a minimalista állam koncepció ellenpólusaként. Az állam fejlődésben betöltött aktív szerepének gazdasági válságok utáni felértékelődése nem új keletű sem a gazdaságpolitikai gyakorlatokat, sem a közgazdasági elméletek történeti vonatkozásait tekintve. Az állam gazdasági fejlődésben betöltött szerepéről szóló vita egészen korai időkig vezethető vissza a közgazdaságtani elméletek történetében, de a második világháború után a fejlődés-gazdaságtani irányzat megjelenése³, majd kifejezetten a kelet-ázsiai országok gyors gazdasági növekedése kapcsán kialakult fejlesztő állam koncepció egyrészt kiélezte ezt a vitát, másrészt új irányzatoknak, magyarázatcsoportoknak adott teret. Írásunkban ez utóbbi elméleti megközelítésre fókuszálunk.

A fejlesztő államokkal kapcsolatos szakirodalom áttekintésére, rendszerezésére legalább három motiváció okán vállalkozunk. Egyrészt célunk annak alátámasztása, hogy a fejlesztő állam hagyományos értelmezése lényegesen összetettebb, komplexebb tartá-

1 A tanulmány háttérét képező kutatás részben a „Varieties of Capitalism – Varieties of Direct Economic Intervention of the State” című, 112069. számú NKFIH (OTKA) projekt finanszírozásával valósul meg.

2 Ld. például az ENSZ egyes szakosított intézményeit: a Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciáját (UNCTAD) vagy az Afrikai Gazdasági Bizottságot (UNECA).

3 Az állam gazdasági szerepvállalásának fejlődés-gazdaságtani elméleteihez ld. Todaro – Smith [2012: 109-200], Szentés [1999: 551-722], Csáki [2008], Farkas [2002: 187-266, 2011]. Magyarországon is komoly hagyományokkal bírt ez a megközelítés, ehhez elég Szentés Tamás munkásságára, vagy az MTA Világgazdasági Intézetének szellemi műhelyére utalni.

lommal bír, mint a napjainkban elterjedt, leegyszerűsített álláspont, amely bármilyen aktív, beavatkozó államot, vagy szelektív iparpolitikát alkalmazó kormányzatot hajlamos így nevezni. Másrészt szándékunk szerint szeretnénk eloszlatni azt a nosztalgikus részrehajlást, ami napjainkban a fejlesztő államokhoz való visszatérést sürgeti: álláspontunk szerint a klasszikus fejlesztő állam koncepció alkalmazása napjainkban nem lehet kívánatos cél és nem is jelent releváns opciót. Harmadik motivációnk részben hazai relevanciájú, részben inkább jövőbe mutató: a huszonegyedik századi fejlesztő állam új koncepciójának megalkotásához, illetve az arról szóló vita hazai elindításához (avagy a nemzetközi szakirodalomban zajló vitába való bekapcsolódáshoz) megkerülhetetlen alapot jelent a klasszikus szakirodalom rendszerezése, a klasszikus fejlesztő állam paradigma bemutatása, kontextusba helyezése, és a bukásához vezető okok feltárása. Ez utóbbiból vezethető le írásunk egyik fő mondanivalója (amely azonban egy irányba mutat a nemzetközi szakirodalommal), amely szerint a fejlesztő állam modellje tér és idő függvényében működőképes volt, de a modell nem másolható, a megváltozott körülmények között (jelentős módosítások nélkül) más országokban nem alkalmazható.

Cikkünk az alábbiak szerint épül fel: elsőként tisztázzuk, mit értünk, mit ért a szakirodalom a fejlesztő állam elnevezés alatt. A második pontban a kelet-ázsiai gazdasági csoda magyarázatául szolgáló írásokat csoportosítjuk, kiemelve az államközpontú magyarázatokat, a fejlesztő állam megközelítést. Az eredeti, johnsoni fejlesztő állam modell felvázolása jelenti a kiindulópontot a fejlesztő államokkal foglalkozó szakirodalom rendszerezéséhez. A klasszikus fejlesztő állam paradigmát nemcsak felvázoljuk, de bele is helyezzük abba a kontextusba, amelyben működött és sikereket ért el, majd rámutatunk a korlátaira, és a bukás okaira is. Végül az általánosítható tanulságok megfogalmazásával zárjuk írásunkat.

1. FEJLESZTŐ ÁLLAM: A DEFINIÁLÁSI PROBLEMATIKA

Napjainkban a fejlesztő állam elnevezést gyakran (és érvelésünk szerint félrevezető módon) az „aktív állam” szinonimájaként használják. Továbbá a definiálási kísérletet gyakran összemossák az adott fejlesztő állam ismertető jegyeinek, főbb jellemvonásainak összegzésével. Ezt elkerülendő elsőként röviden a definiálásra koncentrálnunk, majd a fejlesztő államokkal foglalkozó szakirodalmak rendszerezése után a klasszikus fejlesztő állam paradigma felvázolása során térünk ki a fejlesztő államok lényegét alkotó tényezők ismertetésére.

A fejlesztő állam elnevezést elsőként Chalmers Johnson [1982] alkalmazta Japán tervracionális és fejlesztés-orientált, de kapitalista keretek között működő államára, az 1925-75-ig terjedő gyors gazdasági növekedés (a japán csoda) időszakában. Csáki György [2009: 23] szavaival élve, Johnson klasszikus műve, illetve az abban bemutatott japán modell a fejlesztő államokkal foglalkozó szakirodalom általános igazodási pontja, archetípusa⁴.

⁴ Fejlesztő államok természetesen léteztek a Johnson művének megírása előtt is, és a világ más régióinak országaiban is. Chibber [2004] és Bagchi [2004] például Törökország, Brazília és India tervezési kísérleteit

Johnson [1982:18-19] a fejlesztő állam definiálása során megkülönböztette a szabályozás-orientált (pl. USA) és a fejlesztés-orientált államot (pl. Japán). Míg az előbbi állam elsődlegesen a piaci verseny formáival és folyamataival foglalkozik, addig a fejlesztés-orientált állam elsődleges célkitűzése a fejlődési folyamat irányítása és a társadalom mobilizálása az állam által meghatározott legfőbb gazdasági és társadalmi célok elérése érdekében. Johnson a japán tervracionális fejlesztő államot szembeállította az olyan mainstream közgazdaságtani kategóriákkal, mint piacgazdaság vagy piaci racionalitás, de ugyancsak határozottan megkülönböztette a szocialista ideológián alapuló tervgazdaságtól.

Johnson fejlesztő állama egy kapitalista tervracionális állam, amely képes a legfőbb társadalmi és gazdasági célok meghatározására, hosszú távon elkötelezett azok megvalósítása mellett, a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítését tekinti a legfőbb prioritásnak, és képes a társadalom mobilizálására ezen célok elérése érdekében [Johnson, 1982:23].

Eleinte főleg a kelet-ázsiai térség állam-vezérelte fejlesztés politikán alapuló, gyors gazdasági növekedést produkáló országaira alkalmazták a fejlesztő állam elnevezést, bár kétségkívül a kelet-ázsiai térségen belüli is jelentős eltérések vannak [Booth, 1999]. A jelen tanulmányban a fejlesztő állam klasszikus koncepciója tekintetében az észak-kelet-ázsiai országok (Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hong Kong és Szingapúr) tapasztalatai a mérvadóak, de a modell főbb elemei relevánsak és értelmezhetőek a délkelet-ázsiai országok esetére is⁵. Végül kiterjesztették a fejlesztő állam modellt és az elnevezés használatát más európai (például Írország, Finnország, Franciaország) és feltörekvő országokra (például Brazília, India, Kína és Egyiptom) is [bővebben ld. Routley, 2012:11-12].

A regionális különbségeket tekintve meg kell különböztetni a kelet-ázsiai típusú fejlesztő államokat a latin-amerikai típusú, vagy az afrikai típusú fejlesztő államoktól. Latin-Amerikában is hosszú időre nyúlik vissza a fejlesztés-orientált gazdaságpolitikák alkalmazása és azok társadalmi elfogadottsága is viszonylag jelentős, pedig a gazdasági növekedés mind a gazdaság szerkezete (ld. a modern ipar enklávészerű szigeteit), mind a társadalmi jólét szempontjából sokkal dezintegráltabb, polarizáltabb módon valósult meg. Az afrikai paternalista fejlesztő államok ugyancsak jelentősen eltérnek a kelet-ázsiai alaptípustól, bár kétségkívül Afrikán belül is jelentős különbségek figyelhetők meg (nem utolsósorban az elért eredményeket tekintve, említhetjük itt például Botswana, Egyiptom vagy a Dél-Afrikai Köztársaság eseteit). Kiemelhető továbbá India, mint a fejlesztő állam irodalmak egyik hagyományos országa, valamint Kína speciális esete, hiszen ez utóbbi országgal, szocialista berendezkedése okán, a klasszikus irodalmak nem foglalkoztak.

A fejlesztő állam megközelítés számos változáson ment át az elmúlt több mint 30 évben mind a kelet-ázsiai országok tekintetében, mind a világ más régióiban található

tekintik a fejlesztő államok kialakításának első (kevésbé sikeres) próbálkozásainak. A fejlesztő állam elnevezés azonban önálló életre kelt Johnson 1982-es művének megjelenése után, és itt ezt tekintjük az első mérföldkönek.

5 A délkelet-ázsiai fejlődési modellek egyedi vonásaihoz ld. Raquiza [2012].

országok vonatkozásában. Egyúttal azonban a fejlesztő állam elnevezés használata „elburjánzott” a szakirodalomban, valamint az általános szóhasználatban is, és sokan okkal és ok nélkül is használják, anélkül, hogy konkrét definíció, tartalom lenne mögötte. Fine [2013] és Routley [2014] a fejlesztő állam kifejezést napjainkban egyenesen divatszónak, szlogennek tekintik.

Az alábbi írásban Johnson [1982] nyomán a fejlesztő államot az következők mentén definiáljuk:

- kapitalista modell: a magántulajdon központi, domináns szerepének megtartásával;
- állam vezérelte fejlődési modell: a bürokratikus, állami koordináció piaci koordináció elébe helyezésével, aktív (sőt pro-aktív) a gazdaság szinte minden területére kiterjedő állami szerepvállalással;
- gazdaság(fejlesztés)i tervezés központi szerepe: közép és hosszú távú tervek megfogalmazásával, megvalósításával;
- hosszú távú elköteleződés a fejlesztés-orientált megközelítés mellett;
- társadalmi konszenzus az állam fejlődésben betöltött központi szerepéről éppúgy, mint a legfőbb társadalmi, gazdasági célkitűzésekről.

Nézetünk szerint ez az általános definíció a kelet-ázsiai fejlesztő állam mellett, érvényes lehet egyes latin-amerikai, európai, vagy afrikai fejlesztés-orientált rendszerek leírására is, és lehetővé teszi a komparatív megközelítés, az összehasonlító elemzések alkalmazását is a fejlesztő államok vizsgálata során.

2. A FEJLESZTŐ ÁLLAM KONCEPCIÓ EREDETE: A KELET-ÁZSIAI GAZDASÁGI CSODA MAGYARÁZATAI

A fejlesztő államokkal kapcsolatos szakirodalom elemzését Johnson 1982-ben megjelent MITI és a japán csoda c. művének megjelenésétől indítjuk. Ez az időbeli korlátozás ugyanakkor önkényes, hiszen a közgazdasági szakirodalomban, és szűkebben véve a fejlődés-gazdaságtani írásokban is sokkal korábbra nyúlik vissza az állam fejlődésben betöltött szerepének vizsgálata. Ezen nézetek, iskolák és viták ismertetése⁶ azonban meghaladja a jelen írás kereteit, erőteljesen elméleti, elmélettörténeti vonatkozásai pedig messze vinnének a céltól, a klasszikus fejlesztő állam paradigma kialakulásának és bukásának vizsgálatától.

A második világháború utáni ideológiailag (és katonailag is) kettéosztott világrendben meglepő, a későbbiekben „gazdasági csoda”-ként aposztrofált világgazdasági felzárkózás zajlott Kelet-Ázsiában: elsőként Japán, majd a további északkelet-ázsiai országok, végül – valamivel vegyesebb eredményeket felmutatva – a délkelet-ázsiai országok léptek a gyors iparosítás, gyors gazdasági fejlődés és társadalmi előrehaladás útjára. 1965-90 között a gyorsan növekvő kelet-ázsiai országok⁷ átlagosan évi 5,5%-os egy főre eső

⁶ ld. 2. lábjegyzet

⁷ A jelen statisztika az alábbi nyolc ország csoportjára vonatkozik: Japán, Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr,

gazdasági növekedést érték el, ami nagyságrendileg nagyobb, mint a világ bármely más régiója által ebben az időszakban elért növekedés⁸ [World Bank, 1993:2].

Ez a kiemelkedő gazdasági növekedés alacsony és csökkenő jövedelem-egyenlőtlenségek, javuló emberi előrehaladás mutatók és csökkenő szegénység mellett zajlott, és „kiérdemelte” a megosztott, vagy befogadó gazdasági növekedés jelzőt. Így nemcsak a korabeli gazdasági növekedés orientált közgazdasági gondolkodás, de napjaink új fejlődés paradigmája tükrében is figyelemre méltó eredménynek számít⁹. Mind akadémiai közegekben, mind a fejlesztéspolitikai intézmények körében a figyelem középpontjába kerültek a gyorsan növekvő ázsiai gazdaságok által megvalósított közpolitikák közös vonásai, hasonlóságai, valamint ezek kapcsolatának elemzése a megvalósított gyors gazdasági növekedéssel. A kelet-ázsiai sikerek hátterében álló tényezők elemzése ezáltal közkeletű téma lett a kor közgazdasági szakirodalmában, a 70-es, 80-as évektől kezdődően számos cikk, tanulmány és könyv született a kelet-ázsiai gazdasági csoda magyarázatára. Ezeket Richard Stubbs [2005] öt nagy csoportba sorolja: 1. neoklasszikus magyarázatok, 2. állam-központú magyarázatok (klasszikus fejlesztő állam elméletek), 3. kulturális interpretáció, 4. Japán-központú magyarázatok és 5. az USA hegemoniáját középpontba állító irányzat (1. táblázat)¹⁰.

Hong Kong, Malajzia, Thaiföld, Indonézia.

8 A latin-amerikai, dél-ázsiai vagy közel-keleti és észak-afrikai térség egy főre eső növekedésének háromszorosát, míg a szub-szaharai afrikai szint ötszörösét érték el.

9 Megjegyzendő azonban, hogy mindez jellemzően autoriter rendszerekben, az egyéni szabadságjogok brutális elnyomása mellett következett be, ami Amartya Sen [1999] *fejlődés mint szabadság* megközelítését alapul véve, valamelyest árnyalja a tágan értelmezett fejlődés terén elért eredményeket.

10 Bővebben ld. Stubbs [2005: 3-15], Vigvári [2012: 27-28] vagy Ricz [2015: 8-12.].

1. táblázat: A kelet-ázsiai gazdasági csodát magyarázó elméletek

	Jellemzők	Főbb szerzők	Kritikák
1. piac-központú magyarázatok	neoklasszikus megközelítés, szabad kereskedelem, export-orientált gazdaságpolitikák, komparatív előnyök szerinti szakosodás, versenyképes fel-dolgozóipar	Little et al. [1970], Bhagwati [1978], Krueger [1980, 1985], Fei – Ranis, [1975], Balassa [1981]	nem magyarázza a jelentős tőke, technológia és képzett munkaerő felhalmozását, sem a sikeres feldolgozó iparágak kiválasztódását, kialakulását; történelmi kontextus hiánya
2. állam-központú magyarázatok	strukturalista, vagy intézményi iskola, aktív és szektorális állami beavatkozások, „rossz árak” meghatározása, piac irányítása, gazdasági tervezés-sért és végrehajtásért felelős beágyazott (de autonóm) bürokrácia	Johnson [1982], Amsden [1989], Amsden – Chu [2003]; Wade [1990], Haggard [1990], Woo [1991], Evans [1995]	Gerschenkron [1962/1984] késői fejlődéselméletének újrafelfedezése; erős állam mint adottság feltételezése; haverkapitalizmus megjelenése; megvalósított gazdaságpolitikák és elért gazdasági növekedés közötti oksági viszony megkérdőjelezése
3. kulturális interpretáció	konfucianus kultúra hatása a politikai, gazdasági intézményekre; alacsony fogyasztás és magas megtakarítási hajlandóság; üzleti kapcsolatok rendszere és menedzsment technikák; hálózati kapitalizmus	Pye [1985], Chan [1990], Tú [1996], Chang [2006], Shin [2012]	történelmi perspektíva hiánya; kelet-ázsiai régióon belüli kulturális különbségek elhanyagolása
4. Japán-központú magyarázatok	az egykori gyarmatosító intézményi hagyatéka; Japán gazdasági vezető szerepe (segély és tőkeexportőr, felvevő piac és gazdasági partner); a „japán modell” mint másolandó gazdaságpolitikái minta	Cummings [1984], Kohli [1999], Akamatsu [1962], Kasahara [2004]	a japán történelmi örökség nem értelmezhető az egykori brit gyarmatok (Hong Kong, Szingapúr, Malajzia) esetében; időbeli diszkrépancia (a régió országainak kiemelkedő növekedése időben megelőzte a jelentős japán segély-és tőkeáramlásokat)
5. USA-központú magyarázatok	nagy összegű amerikai (katonai és gazdaságfejlesztési célú) segélyek; a közvetlen működő tőkebeáramlás; amerikai piacra jutás egyoldalú engedélyezése; biztonságpolitikai megfontolások	Cummings [1999], Gills [2000], Berger [2004], Stubbs [2005]	elsősorban Japán, Dél-Korea és Tajvan eseteire fókuszál; az amerikai befolyás tartós gazdasági növekedéssé alakulásának mechanizmusát nem elemzi; a kelet-ázsiai térség más irányú nemzetközi kapcsolatainak elhanyagolása;

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyezzük, hogy bár a legfőbb korabeli (ideológiailag és érzelmileg is túlfűtött) közgazdasági vita az első két magyarázatscsoport szembenállását jelentette, nézetünk szerint a teljes képhez a további magyarázatok ismerete is elengedhetetlen. A két utolsó magyarázatscsoport például alapvetően új megközelítésbe helyezi a kelet-ázsiai gazdasági sikereket, amennyiben azok regionális és nemzetközi beágyazottságát vizsgálja. Benczes [2008: 317] hívja fel rá a figyelmet, hogy a nemzetközi tényezők interpretálása ebben a kategorizálásban alapvetően pozitív (szemben a marxista, neo-marxista megközelítésekkel), hiszen itt a nemzetközi környezet, Japán és az USA központi szerepe nem függőséget, hanem lehetőséget teremtett az érintett országoknak a gazdasági fejlődésük elősegítésére.

A fejlesztő állam klasszikus paradigmájának felvázolása során látni fogjuk, hogy a bemutatott magyarázatscsoportok a szakirodalom rendszerezése céljából külön kategóriaként jelennek meg, de mind a valóság egyes részelemeit fedik le, és nem zárják ki egymást, inkább kiegészítő jelleggel bírnak. Az államközpontúnak nevezett, fejlesztő állam magyarázatokon belüli irányzatok strukturálásával Stubbs [2005] is adós maradt, így az alábbiakban erre teszünk kísérletet.

3. A FEJLESZTŐ ÁLLAM MEGKÖZELÍTÉSEN BELÜLI IRÁNYZATOK

Johnson fő célja a „kapitalista tervracionális fejlesztő állam” koncepciójának a modern japán iparpolitika történetébe való beágyazásával az volt, hogy túllépjen a korabeli uralgó dichotóm gondolkodáson, amely az amerikai és szovjet gazdaságok szembeállítását jelentette. Azaz elsősorban a japán és kelet-ázsiai követői és az amerikai-angol kapitalista rendszerek közötti különbségekre akarta felhívni a figyelmet¹¹.

Johnson [1982: 315-320] négy fő pont mentén definiálta a japán fejlesztő állam modellt: 1. Kicsi, nem-költséges, de elit állami bürokrácia, amelyet az elérhető legjobb menedzseri tehetségekkel rendelkező munkaerő alkot. 2. Olyan politikai rendszer, amely kellő teret biztosít a bürokratikus kezdeményezések hatékony megvalósítása számára. 3. Az állami beavatkozások piacokonform módszereinek tökéletesítése. 4. Egy MITI¹² (Külkereskedelmi és Ipari Minisztérium) típusú irányító szervezet, amely hatékonyan irányítja az iparpolitika végrehajtását, és mindehhez megfelelő ráhatással rendelkezik a gazdasági tervezésre, az energiaszektorra, a hazai termelésre, nemzetközi kereskedelemre, a pénzügyi szektorra és kormányzati alapok felhasználására.

A fejlesztő állam japán modelljét Johnson követői, az ún. revizionisták [World Bank, 1993: 9; Woo-Cumings, 1999: 24] továbbfejlesztették, és a kelet-ázsiai régió más országaira is alkalmazták, majd később a világ más országait is bevonták a vizsgálatok körébe. Az így kialakuló irányzatot fejlesztő állam elméleteknek, vagy (a neoklasszikus, piacközpontú megközelítések ellenpólusaként) államközpontú magyarázatoknak nevezzük. Helyenként a fejlődés-gazdaságtani elméleti tipizálásnak [Szentes, 2011: 141;

11 Ezáltal kvázi a kapitalizmus sokszínűségével (Varieties of Capitalism) foglalkozó szakirodalom előfutárának is tekinthető.

12 Ministry for International Trade and Industry

Todaro – Smith, 2012: 115-122] megfelelően strukturalista irányzatként is utalnak rá [Onis, 1991; Benczes, 2000a: 48].

A fejlesztő állam elméletek evolúciójára óhatatlanul nagy hatást gyakorolt a neoklasszikus, piacközpontú magyarázatokkal való szembehelyezkedés, és a két irányzat (valamint ez utóbbiakhoz kapcsolódva a nemzetközi fejlesztési és pénzügyi intézmények, különösen a Világbank) közötti intenzív vita, amelynek ismertetése meghaladja a jelen írás kereteit [bővebben ld. Stubbs, 2009].

Johnson alapművének megjelenését követő évek a fejlesztő állam szakirodalmának, államközpontú intézményi irányzatának aranykorát jelentették. Elsőként további kelet-ázsiai országokra terjesztették ki a japán modellt: Amsden [1989] Dél-Korea esetét vizsgálta és a „rosszul meghatározott árak” szerepét emelte ki, Wade [1990] Tajvan példáján keresztül az „irányított piacok elméletét” vázolta fel, Haggard [1990] Hong Kong, Szingapúr, Dél-Korea és Tajvan eseteiben vizsgálta az exportorientált iparosítási stratégiára való áttérést, és az ennek hátterében álló belpolitikai dinamizmusokat. Evans [1995] főként Brazília, India, és Korea állami beavatkozásait vizsgálva fogalmazta meg a „beágyazott autonómia elméletét”. A „nagy klasszikusok” mellett számos szerző foglalkozott egy-egy ország esetére leszűkítve vizsgálatait, az adott fejlesztő államok elemzésével¹³. Ezen főbb országtanulmányok mellett néhány korai átfogóbb jellegű írás is született a fejlesztő államok elméletéről és gyakorlatáról [Onis, 1991; Castells, 1992], majd 1999-ben Meredith Woo-Cumings [1999] szerkesztésében jelent meg a legátfogóbb tanulmánykötet a témában.

Az általános „fejlesztő állam” érvelés szerint a „késői fejlődés” folyamatában az állam szerepe a hazai és nemzetközi piaci erők „megszelídítése” és nemzeti célok alárendelése. A piaci racionalitást a gyors iparosítás céljai alá rendelik, és ebben az erős és autonóm állam játszik központi, irányító szerepet. Onis [1991] interpretálásában az állam és a piac szinergiája jelenti a kiemelkedő fejlődési út alapvető mozgatórugóját. Ennek tükrében tehát némileg félrevezető lehet a szakirodalomban elterjedt, és általunk is használt „államközpontú” jelző alkalmazása.

A fejlesztő államokkal foglalkozó elméleteket rendszerint egy csoportként kezeli a szakirodalom. A fejlesztő államok sikerét magyarázó klasszikus érvelések rendszerezése céljából mi az alábbiakban három csoportot különböztetünk meg: a gazdasági központú érvelést, a politikai gazdaságtani érvelést és a történeti iskolát¹⁴.

Megjegyezzük, hogy napjainkban kialakulóban van a fejlesztő államok új megközelítése: a fejlesztő államok modern interpretációi egyrészt az időközben bekövetkezett elméleti, tudományos eredményeit, másrészt az elmúlt évtizedek fejlesztéspolitikai tapasztalatait figyelembe véve kísérlik meg a klasszikus fejlesztő állam koncepciójának újragondolását az időközben bekövetkezett reálgazdasági és nemzetközi környezet változásai által generált új kihívások tükrében. A fejlesztő államok legújabb generációját,

13 Ezek számbavétele meghaladja a jelen írás kereteit, de jó támpontot adhat hozzá Routley [2012: 11-12] összefoglaló táblázata.

14 Itt is érvényes azonban a kitétel, hogy nem léteznek éles határok az egyes csoportok között, helyenként a besorolás önkényes, hiszen egy-egy szerző műve ide is, oda is tartozhat, illetve időben is változhat egy-egy szerző érvelésének súlypontja.

amely egyelőre egy eklektikus elegyet alkot [ld. Fine at al., 2013; Mazzucato, 2013; Wade, 2014; Williams, 2014] külön cikkben tekintettük át [Ricz, 2016].

A klasszikus fejlesztő állam elméletek első csoportja a gazdasági érvekre koncentráltó irányzat, amely az állam piaci mechanizmusokba történő beavatkozásaira helyezi a hangsúlyt, azaz a piac irányítására, az árak szándékosan torz meghatározására. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a magánszereplők kezében vannak az erőforrás allokáció, legfőbb döntései és a magántulajdon központi szerepe sértetlen marad. A legfőbb gazdaságpolitikai beavatkozások, eszközök az alábbiakra terjednek ki: protekcionista kereskedelempolitika, támogatott hitelek nyújtása, beruházások koordinálása és elősegítése az ipari szektorban.

A gazdasági érvelést középpontba állító szerzők arra keresik a választ, hogyan lehetnek ezek a neoklasszikus elméletekkel szembenő fejlesztés-orientált állami beavatkozások sikeresek. Ennek az irányzatnak a két klasszikus képviselője a már említett Alice Amsden [1989] és Robert Wade [1990], akik a piaci árak torzítása, a piac irányítása mellett érvelnek.

Amsden [1989] szerint Dél-Korea tipikus példája a késői iparosításnak, és jól illusztrálja a klasszikus fejlesztő állam koncepcióját. Az érveléséből többnyire azt emelik ki, hogy a kormányzat kiterjedt beavatkozásai révén rossz árakat határozott meg, azzal a céllal, hogy leküzdje a késői iparosításból származó hátrányokat, a piaci folyamatokba beavatkozva gyorsabb ipari fejlődést, gazdasági felzárkózást tegyen lehetővé. Amsden hangsúlyozza azonban, hogy mindeközben a kormányzat fegyelmezni tudta az üzleti szektort, és a kormányzati támogatásokért cserébe szigorú (export)teljesítményre vonatkozó előírásoknak kellett megfelelni (a kölcsönösség elvének megfelelően). Mindeközben az állam által irányított, elnyomott pénzügyi rendszer játszott a közvetítő szerepet az állam célkitűzései és annak ipari szektor által történő megvalósítása között. Amsden a dél-koreai fejlődési modell legalább három további elemét hangsúlyozza: 1. Nagy és diverzifikált üzleti csoportok szerepe, mint a gazdasági növekedés legfőbb motorjai, a modern ipari vállalatok megtestesítői (nagy méretű, diverzifikált tevékenységű és a hierarchia különböző szintjein dolgozó, fizetett menedzserek által irányított vállalatcsoport). 2. A műhelyek, és az ott dolgozó fizetett mérnökök és menedzserek elsődleges szerepe (a felsővezetők és a szervezeti központokkal szemben), mint a külföldi technológia megszerzésének és alkalmazásának kulcstényezői. 3. Alacsony költségű, de rendkívül jól képzett munkaerő („elnyomott” és szegmentált munkaerőpiac, alacsony bérek, nagyon hosszú munkaidő, és mindezek következtében rendkívüli termelékenységi mutatók). A koreai fejlődési utat Amsden a tanuláson alapuló késői iparosítás modelljének nevezi, és külön hangsúlyozza a hiperaktív diákmozgalmak központi szerepét.

Wade [1990] hasonló megközelítést alkalmaz, amikor Tajvan kiemelkedő gazdasági növekedését vizsgálja. Wade szerint az egyes kulcsfontosságú iparágak a hazai piacon rendkívül gyorsan tudtak fejlődni azért, hogy egyes hazai cégeket a kormányzati beavatkozások jobb hitellehetőségeihez juttattak. Így a tőkefelhalmozás és a befektetések magas szintje révén ezekben az iparágakban a hazai piacon elért eredmények megalapozták a nemzetközi piacra való kilépéskor a komparatív előnyt és a jó exportteljesítményt. Ez Wade szavaival az irányított piacokon alapuló kapitalizmus versenyképessége, de kritikusan szerint az érvelése gyakorlatilag a növendék-iparágak védelmét szolgáló kiterjedt állami beavatkozások újrainterpretálása. Amsdenhez hasonlóan azonban

Wade-nél is megjelenik a „mérnöki szemlélet” felsőbbrendűsége a kizárólag értékka-tegóriákon alapuló piaci mechanizmusokkal szemben és a pénzügyi rendszer (állami irányításának) központi jelentősége is. Ugyanakkor Wade modellje is túlmutat az állami iparpolitikákon, és elemzése során éppúgy kitér az agrárszektor elsődleges szerepére, mint a korporatista intézményi megoldásokra.

A fejlesztő államok gazdasági iskolájába soroljuk továbbá azokat a szerzőket is, akik az iparpolitika központi szerepére fókuszálnak, mint például Chang [1994] és Chibber [2004], vagy az iparpolitika finanszírozási oldalát és a pénzügyi rendszert vizsgálják behatóbban, mint Woo [1991]¹⁵.

A második csoportba soroljuk a politikai gazdaságtani irányzat képviselőit, akik az állam „fekete dobozának” felnyitását célozták, az állam belső működését elemezték, és ezáltal „visszahozták” az államot és a politikai intézményeket a vizsgálendő tényezők körébe [Evans et al., 1993; Weiss, 1995, 1998; Leftwich, 1995]. A gazdasági sikerek hajtóerőinek vizsgálata során ezek a tanulmányok a politikai érvelést állítják az előtérbe: a kormányzat, az állami hivatalok és az üzleti szféra kapcsolataira helyezik a hangsúlyt.

Szinte minden kelet-ázsiai ország esetére találhatunk politikai gazdaságtani érveket felsorakoztató írásokat. A közösségi választások elméleti irányzatát alkalmazó magyarázatok közül például kiemelhető Ramseyer és Rosenblut [1993] érvelése, amely szerint a bürokrácia Japánban csak egy volt a sok érdekközösség közül, és a japán sikerek hátterében (nem a tervracionális állam, hanem) a racionális, jól informált, stratégiaileg gondolkodó japán szavazó állt.

Végül a fejlesztő állam magyarázatok között egyik leggyakrabban kiemelt elmélet Evans [1995] nevéhez fűződik: a bürokrácia beágyazott autonómiájának elmélete. E szerint az állami bürokráciának kellően be kell ágyazódnia a társadalomba ahhoz, hogy képes legyen megvalósítani a céljait a társadalmi infrastruktúrán keresztül, ugyanakkor nem szabad túl közel lennie az üzleti szférához, hogy ne álljon fenn annak a veszélye, hogy az egyes érdekcsoportok foglyul ejtik, és ezáltal nem tudna a közjó érdekében fellépni. Ideális esetben a fejlesztő állam „a társadalmi kapcsolatok egy konkrét hálójába ágyazódik be, amely az államot a társadalomhoz köti, és intézményesített csatornákat szolgáltat a politikák állandó megtárgyalásához, újratárgyalásához” [Evans, 1995: 12].

Ez a kapcsolati alapú megközelítés fontos eleme a klasszikus fejlesztő állam koncepciónak, hiszen működése alapján tér el a szerződéses alapú tranzakciók mechanizmusaitól, a következő fejezetben azonban látni fogjuk, hogy ennek kiterjedt hagyományai végső soron hozzájárultak a fejlesztő államok bukásához, hiszen a haverkapitalizmus táptalaját jelentették.

A fejlesztő államok irodalmán belül külön csoportként említjük a történeti iskolát, amely a gyarmati hagyatékok, az intézmények kialakulásának hosszú, történelmi evolúcióját állította a középpontba. Ennek az érvelésnek legfőbb képviselői Cumings [1981,

15 Megjegyezzük, hogy egyes szerzők már a 90-es években úgy érveltek, hogy a magánszektor stratégiai mozgásai, gazdasági dinamizmusa álltak a japán gazdasági növekedés hátterében [Calder, 1993]. A legújabb elemzések is úgy érvelnek, hogy a japán, vagy a dél-koreai gazdasági növekedés gyakorlatilag a túlzott állami beavatkozások ellenére valósult meg [ld. Kimura, 2013; Pirie, 2008]. Ezeket a szerzőket akár a neoklaszikus irányzathoz is sorolhatnánk, hiszen szkeptikusak az állam szerepével kapcsolatban.

1984], Haggard [1990], Woo [1991] és Kohli [1999]. A dél-koreai és általában véve az ázsiai fejlesztő államok vizsgálata során a felsorolt szerzők jellemzően azt kérdőjelezik meg, hogy mekkora volt az adott országok választási lehetősége egy adott fejlesztési stratégia mentén való elköteleződésre, vagy az mennyiben volt bizonyos történelmi adottságoknak a függvénye. A történelmi iskola ez utóbbi jelentősége, a történelmi kontinuitás mellett érvel, és ezáltal bizonyos szintű pályafüggőség létezésének az igazolását célozza. A történelmi iskola képviselői közé soroljuk a már említett Stubbs munkásságát is, aki 2005-ös könyvében a háborúk központi jelentősége mellett érvel.

A bemutatott klasszikus fejlesztő állam irányzatok, érvelések egymást számos tekintetben kiegészítik, és együtt alkotják a klasszikus, állam-központúnak nevezett fejlesztő állam elméletek „főirányát”.

4. A KLASSZIKUS FEJLESZTŐ ÁLLAM PARADIGMA

A klasszikus fejlesztő állam paradigma jelentősége, hogy megalkotásának kiinduló pontját adott országok csoportjának (kelet-ázsiai, kifejezetten az északkelet-ázsiai országok) gyakorlati tapasztalatai és empirikus elemzése jelenti. Ezen országok mélyelemzése és összehasonlító vizsgálata során próbálták meg a klasszikus fejlesztő állam szerzők közös nevezőket meghatározni az állam fejlődésben betöltött szerepe tekintetében. A fejlődés-tudományokban és összehasonlító gazdaságtani elemzésekben is egy adott ország, országcsoport, vagy időszak gyakorlatát modellnek tekinthetjük, ha az általánosan elfogadható és alkalmazható tanulságokat tartalmaz más országok vagy időszakok számára [Csaba, 2014: 84-85]. Az előző fejezetben bemutatott klasszikus fejlesztő állam elméletek ezt a modellszerű ábrázolást kísérelték meg, azaz az északkelet-ázsiai fejlődési út legfőbb jellemvonásainak összegzése, interpretálása által, különös tekintettel az állam, a piac és a hozzájuk kapcsolódó intézmények viszonyára.

Az északkelet-ázsiai fejlődési eredmények, kifejezetten Dél-Korea és Tajvan gyors és állam-vezérelt gazdasági növekedése¹⁶ számos hasonlóságot mutatott az eredeti japán fejlesztő állam modellel, így sokan ezt, az északkelet-ázsiai országokra kiterjesztett modellt tekintik a fejlesztő államok klasszikus koncepciójának (bár annak számos eleme kétségkívül érvényesíthető a második generációs fejlesztő államok, a délkelet-ázsiai országok eseteire is). Az alábbiakban az előző fejezetben bemutatott elméletek szintézisére alapozva vázoljuk fel a fejlesztő állam klasszikus modelljét, illetve annak legfőbb sarokpontjait, ismérveit. Hazai relevanciája miatt külön kiemeljük Benczes István munkásságát, aki behatóan elemezte a kelet-ázsiai gazdasági csoda anatómiáját [2000a, 2000 b],

16 Dél-Korea és Tajvan mellett eleinte jellemzően az újonnan iparosodott országok (NICs) első generációjához tartozó két városállamot, Hong-Kongot és Szingapúrt, majd később a NICs második generációjába tartozó másik két délkelet-ázsiai országot, Malajziát és Thaiföldet, később Indonéziát és a Fülöp-szigeteket is bevonták a kelet-ázsiai fejlesztő államok vizsgálatába. A két városállam (Hong-Kong és Szingapúr) adottságai és fejlődési pályája eltér a többi, később iparosodó államtól, hiszen azok sosem voltak agrár-, vagy nyersanyag alapú gazdaságok (ami a többi ország esetében az ipari átalakulás kiinduló pontját jelentette), így a klasszikus fejlesztő állam modell elsősorban a japán, dél-koreai és tajvani tapasztalatokra épít.

majd annak válságát is [Benczes, 2000c, 2002], valamint Vigvári Gábor értekezését [2012], amelyben a nemzetközi rezsimek változásának hatását mutatja be a klasszikus fejlesztő állam megközelítésre.

A klasszikus fejlesztő állam jellemzői:

1. **Gazdasági nacionalizmus és társadalmi mobilizálás** [Johnson, 1982; Woo-Cumings, 1999]: az állam fejlesztési célú beavatkozásainak történelmi hagyományai és társadalmi elfogadottsága, azaz Johnson [1982: 307] szavaival élve a szituációs szükségszerűségek és nacionalizmus¹⁷ figyelembe vétele. Az ún. „forradalmi vagy fejlesztési projekt” (háború utáni újjáépítés, erőltetett iparosítás, gazdasági felzárkózás) megvalósítása, és ennek érdekében a társadalom mozgósítása¹⁸.
2. **Erős, centralizált, autoriter állam**, az alábbi jellemzőkkel:
 - A társadalmi csoportok befolyásától való relatív függetlenség (erős állam – gyenge társadalom kettőse [Migdal, 1988]), ugyanakkor az állam diktatórikus eszközökkel, akár erőszak alkalmazásával is elnyomta a céljaival ellentétes társadalmi folyamatokat.
 - A fejlesztő államot egy szűk határozott elit vezeti, akik hosszú távon elkötelezettek egy fejlesztéspolitikai irány iránt [Leftwich, 1995], ugyanakkor az egyes állami beavatkozások szintjén pragmatikus hozzáállás [World Bank, 1993], a kísérlet-tévedés elvének alkalmazása jellemző, azaz a fejlesztő állam kialakulása, működése egy hosszú távú, konzisztens tanulási folyamat [Johnson, 1982].
 - Az üzleti szféra irányába is érvényesült az állam erőteljes fegyelmező képessége: egyes ipari szektorok támogatásáért cserébe nemzetközi versenyképességet várt el (reciprocitás elve). Maga az állam kikényszerítette a piaci elveket, és mindezt nemcsak hazai viszonylatban, hanem a nemzetközi piac elvárásai alapján is tette [Amsden, 1989].
 - A fejlesztési diktatúra előnyt jelenthet az állam gazdaságfejlesztési céljainak meghatározása, elérése érdekében (munkaerő elnyomása és ezáltal alacsonyabb bérek, politikai ciklusoktól független stabil gazdaságpolitika), legitimitását pedig a megosztott gazdasági növekedés, kiterjedt jólét, illetve annak növekedése biztosította.
3. **Kiterjedt állami intervencionizmus, az iparpolitika központi szerepe**: az állam a gazdasági élet szinte minden szegmensében jelen volt, mint tervező, (diszkrecionális és szelektív módon) irányító, ellenőrző, (árakat, árfolyamokat, kamatrátákat stb.) finomhangoló szereplő, amely kiválasztja a nyerteseket, és menedzseli az import-helyettesítésből az export-orientált gazdaságpolitikai modellre való átállást. Mindehhez a piaci racionalitást az ipari céloknak megfelelően korlátozták. Az ösztön-

17 A szituációs szükségszerűség Japán esetében az alulfejlettséget és a késői fejlődést, a természeti erőforrások hiányát, a nagy népességet és a külkereskedelmi fizetési mérleg korlátait jelentette, míg a szituációs nacionalizmust a háború és a(z) azt követő infláció nyomán kialakult kiterjedt szegénység történelmi hagyatékára, a háborús fenyegetettségre és a nemzetépítés kihívására vezeti vissza Johnson [1982: 307].

18 Johnson [1995: 10 idézi Woo-Cumings, 1999: 8]: Japán egy olyan gazdaság, amelyet a háború érdekében mobilizáltak, és ez a mobilizáció nem szűnt meg a békeidőben sem.

zők, engedélyek és mechanizmusok összessége a befektetői kockázat csökkentését célozta, és az iparpolitika stratégiai szemléletű kialakítását és megvalósítását jelentette. Ezt olyan politikai, intézményi és szervezeti megegyezések alkották, amelyek az állami apparátustól és az üzleti szférából is származtak, valamint a kettő közötti interakciókból alakultak ki. A stratégiainak kikiáltott iparágakat időszakosan támogatták, míg a többi iparág a piaci verseny keretei közt működött, ezáltal az iparpolitika központi eleme volt a szelektivitás és a diszkrecionális intézkedések, nyertesek kiválasztásának gyakorlata.

4. **Nagy és diverzifikált üzleti csoportok szerepe**¹⁹: a gazdasági növekedés legfőbb motorjai, az állami iparpolitika megvalósítói, hosszú történelmi hagyományokkal rendelkező családi vállalkozások, egyúttal a modern ipari vállalatok megtestesítői (nagy méretű, diverzifikált tevékenységű és a hierarchia különböző szintjein dolgozó, fizetett menedzserek által irányított vállalatcsoport). Az üzleti csoportok hatásai azonban az egész élet területére kiterjedtek és jelentőségük nemcsak gazdasági, hanem társadalmi szempontból is kiemelkedő, és ez az életfogytig tartó foglalkoztatáson túl kiterjedt olyan területekre is, mint oktatás, egészségügyi szolgáltatások [Woo-Cumings, 1999: 18-19], de politikai szerepük sem elhanyagolandó, a fejlesztő államoktól kapott politikai, gazdasági és nem utolsósorban pénzügyi támogatásért cserébe azok rendszerének legitimitását, alulról jövő támogatását is jelentették.
5. **Meritokratikus elven működő bürokrácia**: hosszú történelmi hagyományokkal bíró²⁰, kompetens, elkülönített, de nem elszigetelt bürokrácia, amely kiemelkedően sikeres működése egyrészt független, azaz szaktudáson, kompetencián alapult (versenyvizsgák rendszere, a közjó irányába elkötelezett technokraták), másrészt beágyazott, azaz képes volt a magánszféra, a piac jelzéseit megérteni és hasznosítani, és az üzleti szférával kölcsönös információ-áramlásra alapuló kapcsolati hálót kiépíteni [Johnson, 1982; Evans, 1995].
6. **Agrárszektor elsődleges szerepe, a földreform jelentősége**: a mezőgazdasági termelés és termelékenység gyors növekedése alapot teremtett egyrészt az erőltetett ipari fejlesztéshez [Cumings, 1984; Wade, 1990; Kohli, 1999], másrészt a vidéki és városi területek integrált, kiegyenlítettebb és irányított fejlődéséhez (megosztott növekedés). Továbbá kiiktatta a nagy földtulajdonosokat a társadalmi-politikai szinterről [Pempel, 1999] és megteremtette a fejlesztő állam rendszerének társadalmi támogatottságát.
7. **Export-orientált gazdaságfejlesztési stratégia**, állami irányítással, de Johnson [1982] szerint piac-konform eszközökkel, Amsden [1989] szerint a piac torzításával, Wade [1990] szerint annak irányításával, de összességében inkább piac-barát (egyések

19 Zaibatsuk és keiretsuk Japánban, a chaebolok Koreában, de még Tajvanban is, amely a kis- és közepes méretű vállalati szektor erősségéről híres, az iparosítás korai szakaszában a nagyméretű (nem ritkán állami) vállalatok voltak a gazdasági fejlődés mozgatórugói.

20 Egyesek [Fukuyama, 1995; Chang, 2006] a kínai mandarin hagyományokra vezetik vissza ennek a kialakulását, majd az átvétele, továbbfejlesztése és a kelet-ázsiai régióban történő elterjesztése már Japánhoz, és a gyarmatosításhoz köthető.

szerint piac-bővítő) módon, mintsem a piacot elutasító szellemben. Pempel [1999: 173] szavaival élve egyik szemük mindig a világgpiacra nézett.

8. **Pénzügyi rendszer elnyomása**, a pénzügyek állami irányítása Woo-Cumings [1999: 10] megfogalmazásában a „fejlesztő állam idegrendszerét” jelentette.

- A fejlődést eleinte nagyobb részt hazai megtakarításokból finanszírozták: megtakarítások és beruházások fiskális és egyéb eszközökkel történő ösztönzése, utóbbiak terelése adott iparágak irányába.
- A megtakarítások ösztönzését szolgálta az állam implicit és explicit garanciavállalása a betétek értékállóságára, ami által az állam tartósan fenntartotta a megtakarítók bizalmát a pénzügyi szektor iránt.
- Az állami kisegítés politikája a vállalatokra is érvényben volt, ami a csődök elkerülése mellett a munkavállalóknak az élethosszig tartó foglalkoztatást (és a rendszer melletti elköteleződést is) biztosította.
- A pénzintézetek biztonságos működésének szigorú szabályozása helyett a belépők körének szabályozása volt a jellemző, a külföldi pénzintézetek az 1980-as évek végéig ki voltak tiltva a legtöbb kelet-ázsiai országból.
- Zárt és alárendelt tőkepiacok jellemzőek, a külföldi tőke megítélése a legtöbb országban hagyományosan negatív, de a kiemelkedően magas hazai megtakarítások, és a tőkeberuházások magas szintje lehetővé tette, hogy gazdasági teljesítményüket a külföldi tőkétől viszonylagosan függetlenül (Japán, és Korea), illetve annak határait erőteljesen megszűrve (Tajvan) ériék el [Pempel, 1999].

9. **Makrogazdasági stabilitás**: az alapvető makrogazdasági menedzsment szabályok betartása az alábbiak mentén: stabil és kiszámítható üzleti környezet, alacsony infláció, prudens fiskális és monetáris politikák, stabil és versenyképes valutaárfolyam [World Bank, 1993].

10. **Megosztott növekedés**: kedvező kiinduló feltételek mellett (viszonylag homogén társadalmak, nemzeti közösségtudat és összetartozás, nacionalizmus) a jelentős gazdasági növekedés, a szegénység és jövedelemegyenlőtlenségek csökkenése és emberi előrehaladás mutatók javulása mellett következett be. Az egyéni teljesítmény alapján meghatározott társadalmi mobilitás mellett az oktatási rendszer kiterjedtsége és fejlesztése is jelentősen hozzájárult a viszonylag egalitárius társadalom kialakulásához, fenntartásához.

Mindezt Johnson [1998: 653] nyomán úgy összegezhethetnénk, hogy a kelet-ázsiai fejlődési modell a kormányzás jellege és a közösségi prioritások egyéni preferenciák elé helyezése terén a hagyományos ázsiai értékekre épít. Ugyanakkor a fejlesztő állam klasszikus rendszere egy állam által irányított piacgazdaság²¹, amelyben a magántulajdon és menedzsment dominál, a gazdasági növekedés hajtóereje mindenekelőtt az exportteljesítmény, és a kialakuló jólét a társadalom egészét szolgálja.

A klasszikus fejlesztő államot a saját történelmi és egyéb vonásokkal jellemezhető egyedi kontextusába ágyazódva kell értelmezni, hiszen az a „saját korának szülötte volt”.

21 Ez a tipológia elsőként Katzenstein [1978] írásában jelenik meg.

Így az alábbiakban azokat az általános és speciálisan a kelet-ázsiai régióra vonatkozatható egyedi körülményeket tekintjük át, amelyek hozzájárultak a „gazdasági csoda” megvalósíthatóságához.

Az általános kontextus három eleme:

- 1. A világháború utáni globális politikai kontextus szerepe:** a nemzeti kapitalista fejlődési koncepciónak volt tere a háború utáni érában, amikor az ún. globális intervencionista konszenzus értelmében az államok szabadon beavatkozhattak a saját gazdaságuk fellendítése érdekében, elfogadott volt a hazai stratégiai iparágak támogatása tőke- és piacvédelem biztosítása által (gazdasági nacionalizmus).
- 2. A világháború utáni globális gazdasági kontextus szerepe:** nemzetgazdaságok még elsősorban áruk és egyes pénzügyi eszközök kereskedelme révén álltak egymással kapcsolatban, és a működőtőke-áramlás még korlátok között mozgott (neomerkantilista szemlélet, protekcionizmus térnyerése, viszonylag zárt gazdasági rendszerek és ezekre épülő modellek).
- 3. A késői fejlődés kontextusa:** egyrészt a nemzeti alapú fordí kapitalizmus (a második iparosítás) idejében a technológiák és ipari struktúrák nemcsak lehetővé tették, de (a korabeli elméleteknek és közhiedelemnek megfelelően) igényelték is az állami beavatkozást: a tömegtermelés és a globális piacokon való versenyképesség megteremtése olyan mértékű tőkeigényt jelentett, amit a hazai cégek saját forrásból nem tudtak volna megteremteni. Másrészt a késői fejlődés másik dimenziója az alulfejlettség és a háborúk okozta pusztítások nyomán kiterjedt szegénység és infrastrukturális rombolások, amelyek tükrében a gazdasági felzárkózás, mint elsődleges célkitűzés széleskörű támogatást élvezett.

E fenti körülmények együttállása azt jelentette, hogy egy adott nemzetgazdaság teljesítménye erőteljesen függött a nagy hazai vállalatok nemzetközi versenyképességétől, jó alapot teremtve a nemzeti dirigista szemléletű állam-vezérelte fejlesztés politikáknak.

Három, speciálisan az északkelet-ázsiai fejlődési út kontextusára vonatkozó egyedi körülmény:

- 4. Japán kiemelkedő szerepe a térségben:** 1. mint egykori gyarmatosító (intézményi és egyéb hagyományok megalapozása); majd 2. mint fejlesztési segélyeket nyújtó donor, illetve később tőkeexportőr, valamint tágabb értelemben vett regionális gazdasági vezető (felvevő piac, és általános gazdasági partner szerep); végül 3. mint követendő gazdaság- és fejlesztéspolitikai minta.
- 5. Az USA biztonságpolitikai és gazdasági szerepe,** Japánéhoz hasonlóan összetett: geopolitikai okokból a térségbe áramoltatott fejlesztési és katonai célú segélyek, működő tőkebefektetések, továbbá kereskedelmi partnerként, azaz piacra jutás biztosítása (felvevő piac funkció), valamint elköteleződés a térség stabilitásának biztosítása mellett és az ezzel járó implicit és explicit előnyök.
- 6. Végezetül történelmi és kulturális tényezők összessége:** egyrészt a legtöbb országra jellemző, hogy viszonylag homogén társadalmak alkotják (kicsi etnikai, vallási, faji, nyelvi és egyéb különbségek), a gyarmati korból kiterjedt és jó minőségű in-

tézményrendszert (például erős és jól működő központi közigazgatást, jó képzést nyújtó iskolarendszert) örökölték. Továbbá nem elhanyagolható annak az ázsiai értékrendnek a szerepe, amely révén a közösséget, a közösségi célokat az egyéni érdekek elé helyezik, és ennek szerteágazó következményei, amelyek közül itt kettőt említünk: 1. az egyén elköteleződése és erőfeszítéseinek maximalizálása a közösségi célok megvalósítása érdekében (ld. például a rendkívül hosszú munkaidő intézményesülése); 2. a szociális biztonság és társadalmi jólét legfőbb letéteményeseivé a család, a közösségek és a vállalatok váltak²².

5. A KLASSZIKUS FEJLESZTŐ ÁLLAM PARADIGMA BUKÁSA

A kelet-ázsiai fejlődési modell előzőekben bemutatott egyedi kontextusa alapjaiban változott meg legkésőbb a 90-es évektől kezdődően, és ez kívülről és belülről egyaránt szétfeszítette a modellt és végső soron a klasszikus fejlesztő állam paradigma bukásához vezetett.

Az országokon belül és a világgazdasági szintéren is bekövetkező, a 80-as évektől kezdődő jelentős változások ellenére fennmaradt az állam irányító erejében való túlzott hit, és ez túlfűtött várakozásokhoz, spekulatív folyamatok beindulásához vezetett. Az időközben megváltozott belső és külső körülményekre a kelet-ázsiai fejlesztő államok nem tudtak megfelelő választ adni, és elsőként 1990-ben Japán, majd 1997-99-ben Thaiföldről kiindulva, az egész régió (húzza magával más feltörekvő országokat is) pénzügyi, majd gazdasági-társadalmi válságba került. Ennek közvetlen okait, előzményeit és magyarázatait itt részletesen nem taglaljuk (ehhez ld. Richter [2000]; Lukauskas – Rivera-Batiz [2001]; Eichengreen [2003: 251-267]; magyarul: Benczes [2000a, 2000b, 2000c, 2002] és Artner et al. [2002] írásait).

A fejlesztő államok irodalmában bekövetkezett hangsúlyváltás tekintetében azonban természetesen nem kerülhetjük meg a válság hatásainak említését, hiszen ez rámutatott a klasszikus fejlesztő állam paradigma gyengeségeire, másrészt új fejezetet nyitott a fejlesztő államok irodalmában is. A válság és annak magyarázatai következtében fel erősödő neoklasszikus, vagy piac-barát irányzatok, illetve megvalósított gazdaságpolitikai reformok tükrében az ezredfordulón a fejlesztő állam irodalmak „hanyatlásának” lehattunk szemtanúi²³.

Az alábbiakban áttekintjük azokat az alapvető változásokat, amelyek az egyes államok mozgásterét meghatározó, valamint gazdasági szereplők, állampolgárok döntéseit, elvárásait, észleléseit és értékítéletét befolyásoló külső és belső környezetben bekövet-

22 Ez nemcsak az államtól való függőséget csökkentette, pozitív ösztönzőket is jelentett a munkapiaci belépéshez, de ami talán a kelet-ázsiai fejlődési modell tekintetében még fontosabb: lehetővé tette az állam számára, hogy minimálisra szorítsa a szociális kiadásait, alacsonyan tartsa az adószinteket és a közkiadások jelentős részét produktív célokra használja fel.

23 A legújabb globális pénzügyi válság (2007-2009) újabb lökést adott az államok fejlődésben betöltött szerepével foglalkozó kutatásoknak, írásoknak, és ezek a fejlesztő állam irodalmak reneszánszát, új generációját jelentik, még akkor is, ha egy új fejlesztő állam paradigma áttörése még nem következett be [Ricz, 2016].

keztek. Ezek vezettek ugyanis ahhoz, hogy megváltozott az a feltételrendszer, amely korábban a klasszikus fejlesztő államok sikerének kontextusát jelentette. Az 1997-99-es válságot szokták mérőföldkőnek tekinteni, de az ahhoz vezető folyamatok már évekkel, évtizedekkel korábban kezdődtek, és folyamatosan zajlottak, hatásaik összeadódtak. A legfontosabb változásokra röviden, az előző fejezetben bemutatott fejlesztő állam modell viszonylatában térünk ki²⁴:

1. **A gazdaság strukturális átalakulása**, egyrészt a termelés nemzethatárokon átívelő szintű megszervezése, másrészt a gazdasági tevékenységek növekvő komplexitása okán sokkal nehezebb a klasszikus fejlesztő államok által előszeretettel használt „nyertesek kiválasztása” (picking winners) stratégiát követni. Ennek alkalmazása a gazdaság új szektoraiban, az információ-technológiai és pénzügyi szektorban sokkal kevésbé lehet sikeres, mint például a hagyományos ipari szektorokban (például a kelet-ázsiai esetben a textiliparban) volt²⁵, másrészt a transznacionális szinten megszervezett termelés esetében a hazai támogatások nem is feltétlenül járulnak hozzá a hazai befektetések és a termelés növekedéséhez.
2. **A gazdaság strukturális átalakulásával egyidőben a társadalom is jelentős átalakuláson esett át.** Az iparosodás területi vetülete ugyanis a népesség városokban való koncentrálódása, és a városias életstílusok, életvitel elterjedése (és az alapvető változások érintik az időközben ugyancsak fejlődő vidéki területeket is). Egy alapvetően városiasodott társadalom kevésbé felel meg az autokratikus, tekintélyelvű irányításnak. Külön kiemelhetők továbbá a globalizáció és az információs-kommunikációs technológiák, közösségi médiák révén a helyi preferenciákban bekövetkezett változások, amelyek a demonstrációs hatásokon keresztül globalizálódó értékrendhez és elvárásokhoz vezetnek. Mindezen körülmények jobban kedveznek a sokszínűséget befogadó, menedzselő demokratikus rendszereknek, mint az ezeket elnyomó autokratikus irányításnak²⁶.
3. **A globális pénzügyi rendszer és tőkepiac átalakulása.** Az északkelet-ázsiai modellben a zárt gazdaság feltételei között kialakított állami irányítás alatt álló, elnyomott pénzrendszer működése alapjaiban tért el a hagyományos angolszász vagy nyugati modelltől: működését a hosszú távú gazdasági (iparosítási) célok megvalósítása alá rendelték, így a piaci mechanizmusok (árjelzések) nem megfelelően működtek és nem az optimális erőforrás-felhasználást segítették elő. Az állami támogatások és kimentési gyakorlat következtében a verseny csak korlátozott formában érvényesült. Az erőteljes összefonódások az állami, pénzügyi és vállalati szektor között és a személyes kapcsolatokon (bizalmon) alapuló működés következtében a rendszer nem volt átlátható a külső szereplők számára, de a résztvevők nem is igényelték a nyilvánosságot. Az elégtelen szabályozás és felügyelet, a felelőtlen pénzügyi gya-

24 Az itt bemutatott érvelés épít Csaba László *New Political Economy of Development* c. kurzusán 2015. február 19-én elhangzott előadására és az azt követő vitára.

25 Ezen érvelés jó alátámasztását adja Wang [2014] a tajvani bio-gyógyszeripar példáján keresztül.

26 Bővebben ld. „politikai dirigizmus” kritikája, az autoriter rendszerek fejlődési hiányosságainak közép-pontba állítása és a demokratikus fejlesztő állam koncepciója [Robinson – White, 1998].

korlat, és a bankok alultőkésítetttsége az ázsiai pénzügyi rendszer velejáró jellemzői voltak, és mindezek következtében az eredendően törekeny és instabil volt²⁷. A hiányzó tőkepiac sem tudta biztosítani a beruházások feletti kontrollt és az átláthatóságot. Az 1990-es években a hirtelen megnőtt tőkekínálatot nem követte (nem is követhette) az intézményi alapok megszilárdulása, hiszen ez egyrészt időigényes folyamat, másrészt az a politikai és gazdasági elit érdekeivel is szembe ment. A külföldi (angolszász, vagy globális pénzügyi rendszer szabályai szerint működő) befektetők és a hazai (értsd ázsiai) vállalkozók két különböző rendszer szereplői voltak, és a válság e „két inkompatibilis rendszer végzetes találkozása” nyomán elkerülhetetlen volt [Benczes, 2002: 30].

4. *A gazdaságban bekövetkezett szerkezeti átalakulások hatására azonban a munkaszervezési, termelési alapelvek is változnak*, amelyekre ezáltal inkább alkalmazhatóak a toyotista módszerek, mint a fordizmus alapelvei mentén működő rendszer [Kocsis – Szabó, 2003]. Számos ázsiai országban a strukturális változások ellenére a vállalati irányítási módszerek változatlanok maradtak, azok modernizációja szükségszerűvé vált, hiszen pusztán a befektetések mennyiségének növelése egy bizonyos fejlettségi szint felett már nem vezet további gazdasági növekedéshez, ahhoz jobb menedzsmentre, hatékony tőkepiacra és külföldi tulajdonlásra van szükség [Joh, 2007].
5. *Az állami és vállalati szféra közötti kapcsolatok rendszere*: a kapcsolati alapú kormányzati struktúrák rövid távon előnyt jelenthettek a hazai termelés állam által meghatározott prioritások mentén történő felfuttatására, hiszen az erős állam fegyelmelni tudta a cégeket. Hosszabb távon azonban a világgazdasági integráció előrehaladásával és a hatékonysági kritériumok tükrében, valamint az állami fegyelmező képesség gyengülése nyomán ezek a haverkapitalizmus és korrupció melegágyává váltak. Míg pénz- és tőkepiacok liberalizálása nyomán a profitmaximalizálás, az erőforrás allokáció hatékonyságának alapelvei azonnal érvényesülnek, a formális és informális intézmények, kormányzati struktúrák és gyakorlatok igazodása és új intézményi, kormányzati megoldások társadalmi beágyazódása időigényes folyamat.
6. *Az autokratikus fejlesztő államok legitimitását* egyrészt kívülről a hidegháborús körülmények között az USA biztonságpolitikai megfontolásai, másrészt belülről a hosszú távon fenntartott és befogadó módon megvalósított gazdasági növekedés jelentették. A külső legitimáló tényezőket a hidegháború vége, a kommunizmus és más autokratikus rendszerek bukása számolta fel. A belső legitimációs bázis pedig az 1990-es japán, majd 1997-99-es további ázsiai válságok hatására ingott meg, hiszen rámutattak a rendszer sérülékenységre, és arra is, hogy a társadalmi támogatás gyakran várakozások és észlelések függvénye.

27 Az állami kamattámogatás által ösztönzött vállalati eladósodás a banki szférában a nem-teljesítő hitelek felhalmozódását jelentette, ami ellen az állam explicit és implicit kimentési politikája és gyakorlata jelentette a mentőövet. Mivel ez a kellően nagy szereplők esetében érvényesült, állandó ösztönzöttséget jelentett a növekedésre. A támogatott hitelek jelenléte és az átláthatatlan pénzügyi rendszer (könyvelési technikák) rendszerszinten ösztönözték a cégek növekedési mániáját (és eladósodását), a szilárd pénzügyi alapokra való törekedés helyett.

Bár eddig amellet érveltünk, hogy a klasszikus fejlesztő állam modell elért működőképessége határához, és ezt az 1997-es válság jól fémjelezte, ugyanakkor ez nem jelenti a történet végét. Az írás elején Johnson és a japán fejlesztő állam kapcsán úgy fogalmaztunk, hogy kialakulása egy hosszú konzisztens tanulási folyamat volt, ennek megfelelően a visszaszorítása, átalakulása ugyancsak időigényes, és bizonyos szintű kontinuitás, pályafüggőség megfigyelhető napjainkban is.

Az egykori legsikeresebb kelet-ázsiai fejlesztő államok jelentős átalakuláson estek át az elmúlt évtizedekben és ezek a változások napjainkban is tartanak. Korea [Pirie, 2008; Yi – Mkandawire, 2014] és Tajvan [Chu, 2007] több, míg Japán kevesebb [Muraközy, 2015, 2016] sikerrel vette az akadályokat, de a többi ország tekintetében is vegyes a kép mind a gazdasági teljesítmény, mind az állami szerepvállalás átalakulása tekintetében. Ezek részletes bemutatása azonban meghaladja a jelen írás kereteit, amely mindössze a klasszikus fejlesztő állam modell kialakulásának és hanyatlásának bemutatását célozta, nem utolsósorban azzal a céllal, hogy a későbbi elemzések során az mintegy viszonyítási alapként, referenciaként szolgáljon más országok, vagy más időszakok tapasztalatainak feltárásakor.

6. ÁLTALÁNOSÍTHATÓ TANULSÁGOK

A fejlesztő állam elméletek kialakulása és áttekintése jó példaként szolgálhat ahhoz, hogy fejlődéstudományokban és összehasonlító gazdaságtani elemzésekben is egyes országok, vagy országcsoportok adott időszakra vonatkozó fejlődési tapasztalatai, empirikus elemzése által fejlődési modelleket (role models) lehet felvázolni [Csaba, 2014:84-85]. Bár a fejlesztési stratégiák többnyire „környezet-specifikusak” – azaz adott hely és idő függvényében érvényesek –, nem megismételhetők. Az egyes országok tapasztalatai alapján felvázolt fejlesztési modellek, más hasonló tulajdonságokkal, kiinduló feltételekkel rendelkező országok számára hasznos tanulságokkal szolgálhatnak [Fosu, 2013a] és hozzájárulhatnak az elméletek tovább fejlesztéséhez is.

A fejlesztő állam klasszikus koncepciója, a kapitalista tervracionális állam modellje a nemzeti kormányzati bürokraták és technokraták által meghatározott és végrehajtott fejlesztésorientált (gazdaság)politikák elsőbbségét hangsúlyozta. Ezáltal szemben állt a szabad piacot és a piaci koordinációt hangsúlyozó neoklasszikus iskolával, az állami tulajdont és gazdasági tervezést középpontba állító szocialista ideológiával, de a kelet-ázsiai sikereket kizárólag kulturális tényezőkkel (konfucianizmussal) magyarázó iskolával is. A gerschenkroni [1962/1984] késői fejlődés elméletéhez kapcsolódva a fejlesztő állam klasszikus koncepciója cáfolta a rostowi unilineáris fejlődés modelleket, és amellet érvelt, hogy a gazdasági fejlődésnek több mint egy járható történelmi útja van. Ezáltal tanulságai becsatornázhatóak napjaink, a kapitalizmus sokféleségét kutató irányzatának elemzéseibe.

A fejlesztő állam modellek a gazdasági fejlődés, felzárkózás optimista szcenárióját jelentették, szemben például a kulturális alapú modernizációs iskola, a dependencia elméletek, vagy a világrendszer elméletek pesszimista nézeteivel és azt bizonyítják, hogy bizonyos mozgásterük van az államoknak és az általuk alkalmazott gazdaságpolitikáknak a saját gazdasági fejlődésük elősegítésére. Sikeres példák sora mutatja, hogy a gaz-

dasági fejlődés elősegítése, a felzárkózás a világgazdaság élvonalába nem könnyű feladat, de lehetséges (a kelet-ázsiai fejlesztő államok tapasztalatai bizonyítják ezt, de ezen érvelés legújabb alátámasztására ld. Fosu [2013a, 2013b] kötetek esettanulmányait). Azaz gyakorlati példákkal szolgáltak annak bizonyítására, hogy a politikák számítanak (policies matter) a hosszú távú fejlődési pálya tekintetében.

A klasszikus fejlesztő állam koncepció és annak tapasztalatai alapján megfogalmazható első tanulság egybecseng az intézményi gazdaságtan napjainkban érvényes álláspontjával is: a „jó kormányzás”, a nem-korrump állam, teljesítmény alapú kiválasztási és előmeneteli rendszerrel jellemezhető, a jól képzett, elit bürokrácia a gazdasági fejlődés kulcstényezője.

Ugyanakkor a legtöbb fejlesztő állammal foglalkozó klasszikus írás és szerző esetében ez egy elszigetelt állami bürokrácia, amelyet Pempel [1999: 146] egy úthengerhez hasonlít, ami független a közvélemény hatásaitól, a politikai választásoktól, az egyes érdekcsoportok lobbijától, a társadalmi pluralizmustól és a regionális diverzitástól is. A fejlesztő állam koncepció ilyen típusú, politikamentes interpretálása könnyen a bürokratikus tekintélyelvűség és nem-képviseleti alapú (ha úgy tetszik illiberális) politikai rendszerek szolgálatába állítható, ennek egyértelmű (gazdasági és társadalmi fejlődésre is kiható) veszélyeivel.

A kormányzati bürokrácia szerepének túlzott kiemelése még egy további veszélyt is rejt, ez pedig a mögötte álló társadalmi-gazdasági szerződés [Woo, 2007] vagy társadalmi-gazdasági koalíciók [Pempel, 1999] szerepének, valamint az erős állam-gyenge társadalom [Migdal, 1988; Benczes, 2009] kombinációjának elhanyagolása (mindkettő alapvető előfeltétele volt az északkelet-ázsiai fejlődési modell sikerességének).

A második tanulság a befogadó politikák alkalmazása (stakeholder approach), azaz az érdekelteket bevonó megközelítés jelentősége. A befogadó politikák jellemzően fenntarthatóak, ha ugyanis a gazdasági növekedés megosztott módon következik be és az egész társadalom jólétét szolgálja, akkor az nemcsak a gazdasági növekedéshez járul hozzá, hanem a megvalósított fejlődési modell legitimitását, a politikák fenntarthatóságát is biztosítja. A megvalósított megosztott növekedés egyik hajtóereje a humántőke magas kiinduló szintje és folyamatos fejlesztése volt, és ez az oktatási rendszer központi jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Harmadikként említjük, hogy időközben a fejlődés definíciója és észlelése is alapjaiban megváltozott, megjelent és általánosan elfogadottá vált a fejlődés új paradigmája, a fejlődés mint szabadság értelmezése [Sen, 1999], amely alapjaiban helyezi új megközelítésbe az állami szerepvállalást a fejlődés elősegítése érdekében [Szentés et al., 2005, 2006; Ricz, 2008, 2009]. Itt a kelet-ázsiai tapasztalatok viszonylatában a politikai szabadságot, az egyéni részvételi és döntési lehetőségeket emeljük ki, szembeállítva a klasszikus fejlesztő államok autokratikus rendszereivel, amelyben a brutális társadalmi elnyomás „elfogadott” elem volt.

A fejlesztő állam elméletek alapján megfogalmazható negyedik meglátás arra vonatkozik, hogy azok gyakorlati példákkal támasztják alá, a kifelé forduló gazdasági stratégia előnyeit a hosszú távú gazdasági növekedés és fejlődés tekintetében. Az exportorientáció ugyanis feltételezi, hogy a bürokratikus irányelvek a nemzetközi piaci erőkkel egy irányba mutassanak. Még a klasszikus fejlesztő állam elméleteknél is megjelenik a fejlesztés-orientált állami beavatkozások Johnson által piacconformnak nevezett jellege,

az amsdeni „rossz” (torzított) árak meghatározása, Wade [1990] szavaival az irányított piac intézménye, mind azt célozva, hogy azok eredményeképpen a nemzetközi piaci viszonyokat figyelembe véve hosszú távon nyereséges befektetési lehetőségeket hozzanak létre. Azaz a piaci ösztönzők figyelembe vétele a modell központi eleme volt.

Bár a szakirodalmi konszenzussal összhangban úgy érveltünk, hogy egy ország számára sem járható út más országok fejlődési útjának, fejlődési modelljének mechanikus másolása, mégis az északkelet-ázsiai tapasztalatok rámutattak (és ez az ötödik tanulság), hogy az óvatos kísérletezés, a rugalmas és pragmatikus politikaalkotás, stratégiai közép- és hosszú távú szemlélettel kombinálva sikeres lehet. A fejlődés ilyen stratégiai megközelítésében a dinamikus tanulás és a rugalmas intézményépítés központi szerepet játszanak [Kahn, 2013].

Végül hatodikként említjük, hogy a klasszikus fejlesztő állam koncepcióból, a kelet-ázsiai gazdasági sikerek „felszínesen” megfogalmazott tapasztalataiból gyakran azt a leegyszerűsített üzenetet emelik ki, hogy „erősebb államra és több iparpolitikára” van szükség. Bemutattuk, hogy az erős állam ebben a megközelítésben teljesítmény alapú kiválasztási és előmeneteli rendszerrel jellemezhető, jól képzett, elit bürokráciával rendelkezik, nem korrump és nem foglyul ejthető, hosszú távon elkötelezett a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítése érdekében és stratégiai szemlélettel alakítja gazdaságpolitikáját. Az iparpolitika tekintetében kritikussabb álláspontot képviseltünk a klasszikus fejlesztő államok tapasztalatainak érvényesíthetősége, átvétele tekintetében: a globális gazdaság egyre mélyebb integrációja és a gazdasági tevékenységek egyre komplexebb jellege következtében érvelésünk szerint sokkal kisebb tere van az állam beavatkozásainak, illetve új típusú beavatkozások lehetnek sikeresek (például az innovációs tevékenységek kockázatainak megosztása, csökkentése, hálózatosodás elősegítése).

További gyenge pontja a klasszikus fejlesztő állam felfogásnak, hogy bár a fejlesztő állam kifejezetten a nemzetközi felzárkózást célozza, magában a koncepcióban a nemzetközi gazdasági és politikai rendszer kevésbé hangsúlyosan szerepel, inkább a hazai kontextus vizsgálata dominál. A nemzetközi gazdasági, pénzügyi és politikai rendszer számos eleme (például a tőkeáramlások; információs és kommunikációs technológiai változások és azok hatásai; a kereskedelemre, tőkére, energiára, környezetvédelemre vonatkozó nemzetközi szabályozások; vagy a multinacionális cégek, transznacionális nem-kormányzati szervezetek szerepének vizsgálata) sokkal kevésbé jelenik meg. A fejlesztő állam irodalmak alapján levonható utolsó tanulság, hogy a nemzetközi kontextus nem adottság, hanem egy folyamatosan változó közeg, amelynek új kihívásaihoz a klasszikus fejlesztő államok nem tudtak megfelelő válaszokat felmutatni.

ÖSSZEZÉS

A klasszikus fejlesztő államokkal foglalkozó irodalom áttekintése, valamint a klasszikus fejlesztő állam koncepciójának, majd bukásának felvázolása alapján megállapítható, hogy a klasszikus fejlesztő állam modell egy speciális északkelet-ázsiai válasz volt saját korának és saját térségének speciális kihívásaira (alulfejlettség, biztonságpolitikai fenyegetettség és nemzetépítés). A kelet-ázsiai típusú fejlesztő állam modell nem megismételhető, adott térben és időben, adott körülmények között működőképes, sőt sikeres volt,

de ezt az egyedi kiinduló feltételek és külső körülmények tették lehetővé a saját idejében, „aranykorában” is. Az elmúlt harminc év világgazdasági, társadalmi, technológiai változásai következtében a fejlesztő állam megközelítés, annak klasszikus koncepciója még „őshazájában”, Kelet-Ázsiában is reformokra szorul.

Az egyik legfontosabb ellenpélda a latin-amerikai kísérlet lehet, ahol ugyancsak hosszú hagyománnyal rendelkezett a fejlesztés-orientált államközpontú megközelítés. Nagyon eltérő társadalmi, kulturális, történelmi és egyéb feltételek mellett egy a kelet-ázsiai klasszikus modelltől alapjaiban eltérő latin-amerikai modell alakult ki, amelynek elemzése külön tanulmány témája lehetne [ld. például Schneider, 1999]. A főbb jellegzetességei röviden: alkudozó kapitalizmus, spanyol jogi és politikai örökség, a bürokráciára a pártfogolt rendszer (clientelism) jellemző, és folyamatosan alulinvesztálnak a bürokráciába, az államot foglyul ejtik az érdekcsoportok. Benczes [2009: 49] találon fogalmazza meg talán a legfőbb különbséget a két modell között: míg a kelet-ázsiai sikerek hátterében az erős állam-gyenge társadalom kettőse áll, addig a latin-amerikai rendszer jellemzője a gyenge állam-erős társadalom kettőse.

Bemutattuk, hogy a nemzetközi szakirodalomban konszenzus van abban a tekintetben, hogy a klasszikus fejlesztő állam paradigma működőképességének határához érkezett a 90-es években, és erre az 1997-99-es válság jól rávilágított. A 2007-09-es válság kapcsán megfigyelhető nosztalgikus részrehajlás és az állam fejlődésben betöltött szerepének felértékelődése ellenében úgy érveltünk, hogy a klasszikus fejlesztő állam paradigma alkalmazása napjainkban nem jelent releváns opciót.

Ezzel együtt meggyőződésünk, hogy a fejlesztő állam modellek elemzése nemcsak a „nosztalgikus érzések” felszámolása miatt releváns, hanem számos általánosítható tanulsággal szolgált a jövőre nézve, amelyek a 21. századi fejlesztő állam koncepció (vagy kevésbé ambiciózus esetben a fejlesztés-orientált stratégiák) megalkotása tekintetében inputként szolgálhatnak.

Hangsúlyoztuk, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés elősegítése érdekében nincsenek általánosan érvényes receptek, egyen-megoldások, általánosan érvényesíthető modellek, mégis úgy érveltünk, hogy az absztrakció eggyel magasabb szintjén, az általános makrogazdasági alapelvek tekintetében vannak orientációs pontok, kérdéstípusok és válaszok, amelyek a kontextus függvényében általános érvényűek lehetnek, amelyek kifejtése azonban már átvezet minket a fejlesztő állam 21. századi újragondolásához. Elméleti szinten egyetértés rajzolódik ki a tekintetben, hogy az államnak napjainkban is vannak fejlesztés-orientált feladatai. Ez azonban a 21. század kontextusában egy alapjaiban eltérő típusú, újonnan definiált szerepvállalás a klasszikus fejlesztő állam koncepciójához képest, így felmerül a (szemantikai) kérdés, hogy érdemes-e ezt továbbra is fejlesztő államnak nevezni.

HIVATKOZÁSOK

- Akamatsu, K. (1962): A Historical Pattern of Economic Growth on Developing Countries. *The Developing Economies*. (1): 3–25.
- Amsden, A. – Chu, W. W (2003): *Beyond Late Development: Taiwan's Upgrading Policies*. MIT Press, Massachusetts.

- Amsden, A. (1989): *Asia's Next Giant. South Korea and Late Industrialization*. Oxford University Press, New York.
- Artner A. – Bassa Z. – Hernádi A. – Mészáros K. – Székely-Doby A. (2002): „A távol-keleti gazdaságok pozitív és negatív fejlődési tapasztalatai: tanulságok Magyarország számára.” *VKI Műhelytanulmányok*. 37.
- Bagchi, A. K. (2004): *The Developmental State in History and in the Twentieth Century*. Regency Publications, New Delhi.
- Balassa, B. (1981): *The Newly Industrializing Countries in the World Economy*. Pergamon, New York.
- Benczes I. (2000a): „A csoda anatómiája I. Távol-keleti gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése” *Valóság*. 43(2):47-65.
- Benczes I. (2000b): „A csoda anatómiája II. Távol-keleti gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése” *Valóság*. 43(3):41-58.
- Benczes I. (2000c): Válság és átalakulás a Távol-Keleten. *Külgazdaság*. 44(3): 56-75.
- Benczes I. (2002): A fejlesztő állam válsága Ázsiában. *Külgazdaság*. 46(5): 23-40.
- Benczes I. (2008): “Book review Richard Stubbs (2005): Rethinking Asia's Economic Miracle: The Political Economy of War, Prosperity and Crisis.” Palgrave MacMillan. *Journal of International Relations and Development* 2008(11): 317–319.
- Benczes I. (2009): „Erős állam. gyenge társadalom. A fejlesztő állam intézményi perspektívában.” In: Csáki Gy. (szerk): *A látható kéz: a fejlesztő állam a globalizációban*. Napvilág Kiadó, Budapest. 35-63.
- Berger, M. T. (2004): *The battle for Asia: from decolonization to globalization*. Routledge, London
- Bhagwati, J. (1978): *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Anatomy and Consequences of Exchange Contrast Regimes*. Ballinger Publishing Company, Cambridge.
- Booth, A.: (1999): Initial Conditions and Miraculous Growth: Why is South East Asia Different From Taiwan and South Korea? *World Development*. 27(2): 301-321.
- Calder, K. E. (1993): *Strategic capitalism: private business and public purpose in Japanese industrial finance*. Princeton University Press, Princeton.
- Castells, M. (1992): „Four Asian Tigers With a Dragon Head: A Comparative Analysis of the State, Economy, and Society in the Asian Pacific Rim.” In Appelbaum, R. – Henderson J. (szerk): *States and Development in the Asia Pacific Rim*. Sage Publications, London. 33-70.
- Chan, S. (1990): *East Asian dynamism: growth, order, and security in the Pacific region*. Westview Press, Boulder.
- Chang, H. J. (1994): *The Political Economy of Industrial Policy*. St. Martin's Press, New York.
- Chang, H. J. (2006): *The East Asian Development Experience: the miracle, the crisis and the future*. Zed Books, New York.
- Chibber, V. (2004): *Reviving the Developmental State? The Myth of the National Bourgeoisie*. Department of Sociology, UCLA, Theory and Research in Comparative Social Analysis. <http://repositories.cdlib.org/uclasoc/trcsa/20>. Letöltve: 2014.10.29.
- Chu, Y-H. (2007): „Re-engineering the Developmental State in an Age of Globalization: Taiwan in Defiance of Neoliberalism.” In: Woo, M. (szerk): *Neoliberalism and institutional reform in East Asia*. Palgrave Macmillan, New York. 91-121.

- Csaba L. (2014): *Európai közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csáki Gy. (2008): A fejlesztő állam új felfogásában. *Fejlesztés és Finanszírozás*. 2008(3):14-23.
- Csáki Gy. szerk. (2009): *A látható kéz: a fejlesztő állam a globalizációban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Cumings, B. (1981): *The Origins of Korean War*. Princeton University Press, Princeton.
- Cumings, B. (1984): The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy. *International Organization*. 38(1):1-40.
- Cumings, B. (1999): *Parallax Visions: Making Sense of American–East Asian Relations*. University Press, Durham, NC: Duke.
- Eichengreen, B. J. (2003): *Capital flows and crises*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Evans, P. B. – Rueschemeyer, D. – Skocpol, T. eds. (1993): *Bringing the state back in*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Evans, P. B. (1995): *Embedded autonomy: states and industrial transformation*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Farkas P. (2002): *A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai*. Aula Kiadó, Budapest.
- Farkas P. (2011): Mégis szükség van gazdaságszervező államra? *Gazdaság és Társadalom*. 3(2): 39-60.
- Fei, J. C. H. – Ranis, G. (1975): A model of growth and employment in the open dualistic economy: The cases of Korea and Taiwan. *Journal of Development Studies*. 11(2): 32-63.
- Fine, B. – Saraswati, J. – Tavasci, D. eds. (2013): *Beyond the Developmental State: Industrial Policy into the Twenty-first Century*. Pluto, London.
- Fosu, A. K. ed. (2013a): *Development Success: Historical Accounts from More Advanced Countries*. Oxford University Press, Oxford.
- Fosu, A. K. ed. (2013b): *Achieving Development Success: Strategies and Lessons from Developing World*. Oxford University Press, Oxford.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. The Free Press, New York.
- Gerschenkron, A. (1962/1984): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest.
- Gills, B. K. ed. (2000): *Globalization and the politics of resistance*. St. Martin's Press, New York
- Haggard, S. (1990): *Pathways from the periphery: the politics of growth in the newly industrializing countries*. Cornell University Press, Ithaca.
- Joh, S. W. (2007): „The Korean Corporate Governance System: Before and After the Crisis.” In: Woo, J.-E. (szerk): *Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia. A comparative Study*. Palgrave Macmillan, Basingstoke. 215-237.
- Johnson, C. (1982): *MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy, 1925-75*. Stanford University Press, Stanford.
- Johnson, C. (1995): The Empowerment of Asia. *The Australian Quarterly*. 67(2): 11-27.
- Johnson, C. (1998): Economic crisis in East Asia: the clash of capitalisms. *Cambridge Journal of Economics*. 22: 653-61.

- Kahn, H. A. (2013): „Development Strategies Lessons from the Experiences of South Korea, Malaysia, Thailand and Vietnam.” In: Fosu, A. K. (szerk): *Achieving Development Success: Strategies and Lessons from Developing World*. Oxford University Press, Oxford.
- Kasahara, S. (2004): *The Flying Geese Paradigm: a critical study of its application to East Asian Regional Development*. UNCTAD Discussion Papers 2004/3.
- Katzenstein, P. J. (1978): *Between power and plenty*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- Kimura, F. (2013): „Japan’s Model of Economic Development. Relevant and Non-relevant Elements for Developing Economies.” In: Fosu, A. K. (szerk): *Development Success: Historical Accounts from More Advanced Countries*. Oxford University Press, Oxford. 149-170.
- Kocsis É. – Szabó K. (2003): *Digitális paradicsom vagy falanszter*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kohli, A. (1999): „Where Do High-Growth Political Economies Come From? The Japanese Lineage of Korea’s Developmental State”. In: Woo-Cumings, M. (szerk): *The Developmental State*. Cornell University Press, Ithaca, London. 93-136.
- Krueger, A. O. (1980): “Trade Policy as an Input to Development.” *American Economic Review*. (70)2: 288-292.
- Krueger, A. O. (1985): „The Experience and Lessons of Asia’s Super Exporters.” In: Corbo, V. – Krueger, A. O. – Ossa, F. (szerk): *Export-oriented Development Strategies. The Success of Five Newly Industrializing Countries*. Westview Press, Boulder – London. 187-212.
- Leftwich, A. (1995): Bringing Politics Back In: Towards a Model of the Developmental State. *Journal of Development Studies*. 31(3):400-427.
- Little, I. M. D. - Scitovsky, T. – Scott, M. (1970): *Industry and trade in some developing countries: a comparative study*. Oxford University Press, London.
- Lukauskas, A. J. – Rivera-Batiz, F. L. (szerk) (2001): *The political economy of the East Asian crisis and its aftermath: tigers in distress*. E. Elgar, Northampton, MA.
- Mazzucato, M. (2013): *The Entrepreneurial State. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London: Anthem Press.
- Migdal, J. S: (1988): *Strong societies and weak states : state-society relations and state capabilities in the Third World*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Muraközy L. (2015): A fejlesztő állam megszületése, virágzása és hanyatlása Japánban. A racionális szamurájoktól az abenomicsig. *Közgazdasági Szemle*. 62(2):172–199.
- Muraközy L. (2016): *A japán rejtély. Útteremtő csodák és végzetes zsákutcák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Onis, Z. (1991): The Logic of the Developmental State. *Comparative Politics*. 24(1):109-126.
- Pempel, T. J. (1999): „The Developmental Regime in a Changing World Economy.” In: Woo-Cumings, M. (szerk): *The Developmental State*. Cornell University Press, Ithaca, New York. 137-181.
- Pirie, I. (2008): *The Korean Developmental State. From dirigisme to neoliberalism*. Routledge, London.
- Pye, L. W. (1985): *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority*. Harvard University Press, Cambridge.

- Ramseyer, J. M. – Rosenbluth, F. M. (1993). *Japan's Political Market Place*. Harvard University Press, Cambridge.
- Raquiza, A. R. (2012): *State structure and economic development in Southeast Asia structuring development: the political economy of Thailand and the Philippines*. Routledge, New York.
- Richter, F. J. ed. (2000): *The East Asian Development Model Economic Growth, Institutional Failure and the Aftermath of the Crisis*. St. Martin's Press, New York.
- Ricz J. (2008): "Fejlesztéspolitikai dilemmák: az állam fejlődésben betöltött szerepének újradefiniálása." *Társadalom és gazdaság*. 30(1): 3-28.
- Ricz J. (2009): *A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Ricz J. (2015): Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában(?) MTA KRTK Világgazdasági Intézet. *VGI Műhelytanulmányok* 108.
- Ricz J. (2016): "Fejlesztő állam a 21. században: egy új megközelítés elemzési kerete." *Köz-Gazdaság*. 11(1): 131-153.
- Robinson, M. – White, G. (1998): *The Democratic Developmental State. Politics and Institutional Design*. Oxford University Press, Oxford.
- Routley, L. (2012): Developmental states: a review of the literature. *ESID Working Paper* No. 03.
- Routley, L. (2014) Developmental States in Africa? A Review of Ongoing Debates and Buzzwords. *Development Policy Review*. 32(2): 159-177.
- Sen, A. (1999): *Development as freedom: human capability and global need*. Alfred A. Knopf: Anchor Books, New York.
- Shin, D. C. (2012): *Confucianism and Democratization in East Asia*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stiglitz, J. E. – Yusuf, S. (szerk) (2001): *Rethinking the East Asian miracle*. The World Bank and Oxford University Press, New York.
- Stubbs, R. (2005): *Rethinking Asia's Economic Miracle*. Palgrave Macmillan, New York.
- Stubbs, R. (2009): "What ever happened to the East Asian Developmental State? The unfolding debate." *The Pacific Review*. 22(1):1-22.
- Szentes T. (1999): *Világ gazdaságtan – elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest.
- Szentes T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes T. és munkaközössége (2005): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes T. és munkaközössége (2006): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2012): *Economic development*. Addison-Wesley, Boston.
- Tu, W. (1996): Confucian Traditions in East Asian Modernity. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. 50(2): 12-39.
- Vigvári G. (2012): *Globalizáció és fejlesztő állam. A nemzetközi rezsimek változásának hatása a fejlesztő államra*. Doktori értekezés. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/625/1/Vigvari_Gabor.pdf. Letöltve: 2014.10.29.
- Wade, R. H. (1990): *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. New Jersey: Princeton University Press,

- Wade, R. H. (2014): "Market versus State' or 'Market with State': How to Impart Directional Thrust." *Development and Change*. 45(4): 777-798.
- Wang, J. H. (2014): „Developmental State in Transition: The State and the Development of Taiwan's Biopharmaceutical Industry.” In: Williams, M. (szerk): *The End of Developmental State*. Routledge, New York. 84-101.
- Weiss, L. (1995): "Governed Interdependence: Rethinking the Government-Business Relationship in East Asia." *Pacific Review*. 8(4): 589-616.
- Weiss, L. (1998): *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Polity Press, Cambridge.
- Williams, M. (szerk) (2014): *The End of Developmental State*. Routledge, New York.
- Woo, J. (1991): *Race to the Swift. State and Finance in Korean Industrialization*. Columbia University Press, New York.
- Woo-Cumings, M. (szerk) (1999): *The Developmental State*. Cornell University Press, New York.
- World Bank (1993): *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*. The World Bank, Oxford University Press, Oxford.
- Yi, I. – Mkandawire, T. (szerk) (2014): *Learning from the South Korean Developmental Success Effective Developmental Cooperation and Synergistic Institutions and Policies*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.